

Pregledni naučni rad
UDK:37.018.1:177.8-053.3/6
DOI:10.7251/ZND2501019T

ULOGA PORODIČNOG VASPITANJA U MORALNOM RAZVOJU DJECE

dr Marija Tomić³
Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

Sažetak: Rad se bavi analizom dosadašnjih teorija moralnosti kao i uticajem porodičnog vaspitanja na razvoj moralne komponente ličnosti. Sistem vrijednosti koji trenutno dominira u društvu, dovodi do sve veće potrebe za analizom dosadašnjih istraživanja ali i proučavanja kvaliteta porodičnog vaspitanja. Kolbergova i Pijažeoova teorija moralnosti su u fokusu analize, jer predstavljaju temelj tumačenja moralnog razvoja djece. S obzirom da porodica ima ključnu ulogu u napretku pojedinca, rad sagledava sve aspekte porodičnog vaspitanja i njegovog uticaj na dječiji razvoj. Društvo već od ranog uzrasta djetetu nameće određene norme, standarde i pravila ponašanja, te su roditeljske kompetencije ključne za vaspitanje djece za život u savremenom društvu. Porodica je ključni faktor za formiranje dječije ličnosti, njegovog emocionalnog razvoja ali i socijalizacije. Pored svih izazova, porodica treba da pronađe način uklapanja u društvene promjene uz zadržavanje vlastitih sistema vrijednosti.

Ključne riječi: porodično vaspitanje, moral, teorije moralnog razvoja

Uvod

Društvena promjena sistema vrijednosti sve češće dovodi do krize u moralnom razvoju djece. Sistem vrijednosti koji propagira pogrešne ideale, loše uzore, neadekvatne idole, negativno utiče na dječije poimanje svijeta. Moralna komponenta ličnosti je potpuno zanemarena, jer je vaspitno-obrazovni sistem fokusiran na obrazovne ciljeve i podsticanje intelektualnih kapaciteta. Za usmjerenje razvoja kompletne ličnosti važno je analizirati sve vaspitne faktore u životu djeteta. Porodica, škola, izdavačka djelatnost, kulturne institucije, slobodno vrijeme, vannastavne aktivnosti i razni drugi faktori imaju bitan uticaj na razvoj morala djeteta. Preventivno djelovanje može da bude ključ uspješnog formiranja pojedinca bez obzira o kojoj komponenti vaspitanja govorimo. Porodica kroz tradicionalan sistem vrijednosti treba da bude osnova za razvoj zdravog pojedinca, a samim tim i šire društvene zajednice. Porodica treba da

³ marija.tomic93@hotmail.com

podstiče pozitivne vrijednosti, sagledava sve probleme u društvenoj sredini i pronalazi mehanizme za prevazilaženje eventualnih prepreka. Analiza različitih teorija moralnosti objašnjava razvoj moralnog aspekta ličnosti od rođenja do odraslog doba. Da bismo na adekvatan način podsticali moral djeteta, važno je da poznamo pravilnosti njegovog razvoja. Pojava lažnih vrijednosti dovodi i do nedoumica roditelja oko vaspitanja djece. Sve veća društvena raslojavanja, zapostavljanje starih vrijednosti i nedefinisanost novih, dovode do duhovne dezorijentacije. S obzirom da škola kao vaspitno-obrazovna institucija, ne može u potpunosti da preuzme odgovornost za sve aspekte formiranja djece, važno je raditi na integrisanom pristupu vaspitanju.

Teorije moralnog razvoja

Analizirajući stručnu literaturu iz oblasti moralnosti, nailazimo na nekoliko ključnih teorija koje definišu moralne faze u razvoju svakog djeteta kao i njihov redoslijed. Moral (moris-običaj, ponašanje) je pojava koja predstavlja odnos čovjeka prema svijetu, drugim ljudima i samom sebi (Narančić, 2017). Definicija jasno pokazuje složenost samog pojma ali i odnosa koji ona podrazumijeva. Ranije se vjerovalo da je svako dijete rođeno kao dobro ili loše, što je imalo izuzetno negativan uticaj na proces vaspitanja. Ukoliko moralni segment svedemo samo na pitanje urođene osobine, direktno utičemo na obesmišljavanje vaspitanja. Različite teorije navode i različita shvatanja moralnosti djece. „*Prema bihejviorističkom shvatanju, moralnost se stiče uslovljavanjem. Prema psihoanalitičkom shvatanju moralnost se stiče procesom identifikacije djeteta sa roditeljima. Prema kognitivističkom moralna svijest se formira jednostavnim usvajanjem roditeljskih principa*“ (Narančić, 2017, str. 254). Za bolje razumijevanje važnosti porodice za moralno vaspitanje biće analizirane Pijažeoova i Kolbergova teorija moralnog razvoja koje su direktno vezane za teorije socijalnog učenja.

Kolbergova teorija moralnog razvoja

Kolberg moralni razvoj djece procjenjuje na osnovu njihovog moralnog suđenja, a ne ponašanja. Na osnovu odgovora djece na postavljene moralne dileme Kolberg ja moralni razvoj podijelio u tri stadijuma:

- Predkonvencionalni- koji podrazumijeva poštovanje normi i pravila zbog straha od autoriteta i kazne.
- Konvencionalni- podrazumijeva brigu za druge kao i ispunjavanje vlastitih obaveza.
- Postkonvencionalni- koji podrazumijeva da je poštovanje normi relativna stvar te da se mogu mijenjati ukoliko ne odgovaraju dobrobiti društva (Garz, 2009).

Kao što se iz navedenih faza može zaključiti, Kolberg moralni razvoj veže za nivo kognitivnog razvoja. Na višem stadijumu moralnog razvoja i razmišljanje djeteta je kompleksnije. Po njegovom mišljenju moralni razvoj prolaze kroz iste

faze kod pripadnika svih kultura, te se ni jedna faza ne može preskočiti. Kolberg je djeci postavljao različite moralne dileme, te na osnovu njihovih odgovora određivao na kom su nivou moralnog razvoja (Raboteg Šarić, 1995; Vasta, Heith i Miller, 1998). Posebno se analiziraju razlozi koje djeca navode u cilju opravdavanja određenog postupka u hipotetičkoj dilemi. Jedna od najpoznatijih moralnih dilema koja je korištena u cilju ispitivanja razvoja djeteta je Hajncova moralna dilema: *“Jedna je žena u Europi bila na samrti jer je bolovala od raka. Postojao je jedan lijek za koji su doktori vjerovali da bi joj mogao pomoći. Izumio ga je apotekar iz istog grada, ali naplaćivao ga je deset puta više od njegove proizvodne cijene. Ženin suprug Hajnc išao je kod mnogih ljudi ne bi li posudio novac, no prikupio je samo polovinu novca potrebnog za lijek. Apotekar nije želio prodati lijek za nižu cijenu, niti mu je želio dopustiti odgođeno plaćanje. Hajnc je postao očajan i provalio u apoteku i ukrao lijek za svoju ženu. Je li Hajnc to trebao učiniti? Zašto?”* (Berk, 2008; str. 388). Uz svaku fazu razvoja vezan je karakterističan odgovor na pomenutu dilemu.

Teorija moralnog razvoja Žana Pijažea

Na osnovu posmatranja dječije igre Žan Pijaže je postavio temelje proučavanja moralnosti djece. U period od treće do trinaeste godine djeca se različito ponašaju u odnosu na pravila postavljena u igri, u zavisnosti od stepena moralnog razvoja. Pijaže je u okviru svog proučavanja koristio kratke priče u kojima bi djeca birala dobrog i lošeg aktera. Jedan dječak je mnogo uprljao stolnjak dok je pomagao tati da promjeni tintu u naliv peru. Drugi dječak je prolio malo tinte igrajući se sa tatinim nalivperom (Vasta, Heith, i Miller, 1998). Na osnovu dječijih stavova moralni razvoj se posmatra kao dio intelektualnog razvoja, koji se dalje analizira na osnovu dva stepena moralnosti. Prvi stepen Pijaže definiše kao heteronomna moralnost koja se odnosi na vjeru djeteta da su sva pravila koja dolaze od odraslih neprikosnoveni. Na tom stepenu dijete nije u stanju da samo procjenjuje u uočava moralne principe (Piaget i Inhelder, 1996). U dijelu autonomne moralnosti djeca imaju svijest o tome da se pravila mogu mijenjati ukoliko to proizilazi iz zajedničkog dogovora. U ovoj fazi djeca shvataju da su namjere jednako bitne kao i posljedice (Vasta i sar., 1998). Pijaže naglašava da kognitivne sposobnosti igraju bitnu ulogu u djetetovom moralnom razvoju jer na osnovu nje djeca su u stanju da određenu situaciju tumače iz različitih uglova. Da li će dijete da se ponaša na društveno prihvatljiv način zavisi od niza faktora, među kojima je najznačajnije djetetovo okruženje, prvenstveno porodične vrijednosti u kojima odrasta.

Uloga porodice u moralnom razvoju djece

Iako skoro svi aspekti dječijeg razvoja zavise od mnogih spoljnih i unutrašnjih faktora, kada govorimo o moralu najveći uticaj na ovu komponentu ličnosti ima porodično okruženje. *„Na razvoj deteta, pa i na moralni razvoj, u*

najvećoj mjeri utiče porodica. U krugu porodice stvaraju se najranije i najdugotrajnije osobnosti psihološke i moralne prirode, kada dijete shvati razlike koje će oblikovati njegov moralni razvoj i razvoj uopšte“ (Đorđević, 2012, str. 277). Primarna socijalizacije djece kreće u porodičnom domu, a tek kasnije se širi na vršnjake i društvenu zajednicu. Po samom rođenju, porodica pored brige za fizičko zdravlje djeteta ima značajan uticaj i na emocionalni i moralni napredak (Stipić, 2021). Kroz porodično vaspitanje djeca usvajaju norme ponašanja, društvene vrijednosti i elementarne etičke postulate. Posmatrajući vlastite roditelje oponašaju njihove postupke i pronalaze uzore na osnovu onoga što im se svakodnevno prezentuje. Pogrešno kreiran sistem vrijednosti u kasnijim godinama teško može da se promijeni, te moralni razvoj nikako ne smije da bude periferno pitanje u procesu vaspitanja. Porodično vaspitanje ima fundamentalan uticaj kada govorimo o formiranju dječijeg sistema vrijednosti, jer upravo ono što mu se svakodnevno plasira kao poželjno ponašanje utiče na izgradnju uvjerenja. Istraživanja u različitim zemljama dokazuju da iskustva koja se stiču u najbližoj okolini utiču na razvoj govora, mišljenja, ponašanja ali i kasnije životne uspjehe (Makarenko, 1956). Takođe postoje određeni podaci koji idu u prilog činjenici da postoji značajna razlika u vaspitanju djeteta u odnosu na vaspitni stil roditelja.

Dijete u porodici treba da se osjeća sigurno, voljeno i uvažavano, što je dobar temelj za moralni razvoj ličnosti. Uvažavanje mišljenja svih članova, raspodjela odgovornosti, međusobna podrška i poštovanje, kreira poželjan sistem obrazaca koji dijete tokom odrastanja nesvejsno usvaja. Sve dok djeca nemaju sposobnost razlikovanja dobrog od lošeg, roditelji su ti koji definišu moralno ponašanje i djeci predstavljaju moralna načela. „*Za kvalitetno usmjeravanje dječjeg ponašanja roditelji trebaju biti:*

- *uzorni i etički se ponašati,*
- *dosljedni u pružanju smjernica,*
- *ustrajni u korekcijama nepoželjnog ponašanja,*
- *konzistentni u posljedicama (pozitivnim i negativnim)“* (Stipić, 2011, str. 35).

Roditelji usmjeravaju socijalni, emocionalni, intelektualni ali i moralni razvoj djeteta na osnovu stalne međusobne interakcije. Emocionalne relacije koje se izgrade tokom odrastaja traju cijeli život i bitno utiču na sve druge segmente razvoja. *“Demokratski odgajana djeca su, po pravilu, aktivna i ekstrovertna, u početku sklona dominaciji, agresiji i nekonformističkom ponašanju, koje postepeno uče da kontrolišu. Kod njih se zapaža radoznalost, originalnost i konstruktivnost i zauzimaju povoljan status u grupi. Iz autoritarnih porodica koje strogo kontrolišu ponašanje svojih članova dolaze djeca koja su mirna, ne pružaju otpor i nisu agresivna. Kod njih je razvijen konformizam, što znači da je smanjena radoznalost, originalnost i maštovitost“* (Spajić, 2015, str. 11). Koliko će svaka porodica pomoći djetetu pri njegovom moralnom razvoju zavisi i od konkretnih specifičnosti te porodice. Prepreke kod moralnog razvoja djece se javljaju ukoliko svi članovi porodice nemaju iste moralne norme, čime

je harmoničan odnos narušen a djeca nesigurna koja pravila treba da slijede (Draškić, 1988).

Za postizanje maksimalnog pedagoškog efekta, neophodna je integracija i zajedničko djelovanje svih članova jedne porodice, te međusobna podrška i podsticaj. Roditelji treba da funkcionišu kao jedno, te da se pridržavaju zajedničkih postavljenih pravila i eventualnih kazni u procesu vaspitanja djeteta. S obzirom da su sve porodice različite, vaspitna pravila donose na osnovu individualnih specifičnosti, te ne postoji konkretna smjernica koja bi bila primjenjiva na svaku porodičnu situaciju. Spajić (2015) navodi kategorije specifičnosti:

- vaspitanje djece u kompletnoj porodici,
- vaspitanje djece u nepotpunoj porodici,
- porodica u kojoj je jedan od roditelja umro,
- nekompletna porodica usljed razvoda roditelja,
- vaspitanje djece u porodici bez oba roditelja,
- vaspitanje djece u novom braku,
- porodično vaspitanje željenog i neželjenog djeteta,
- vaspitanje jedinčeta u porodici,
- vaspitanje blizanaca u porodici,
- vaspitanje usvojenog djeteta,
- vaspitanje djeteta u dvije porodice i
- vaspitanje djeteta u uslovima privremenoga staranja.

Za bolje razumijvanje moralniog vaspitanja djece neophodno je osvrnuti se na pedagoške metode i sredstva koja se koriste pri podsticanju moralnog razvoja.

Metode moralnog vaspitanja

Za postizanje što boljih vaspitnih efekata u moralnom razvoju koriste se različite pedagoške metode. Definišu se kao provjereni i efikasni načini uticaja na moralno formiranje, među kojima su: metode uvjeravanja, navikavanja, podsticanja i sprečavanja (Narančić, 2017).

Da bi djeca usvojila određena moralna znanja, norme i pravila podsredstvom savjeta pouka i primjera koristi se metoda uvjeravanja. Nakon usvojenih pravila, neophodno je da određena ponašanja djeci ostanu rutina kroz metodu navikavanja. Za istrajnost i dosljednost u ponašanju neophodno je da djecu konstantno podstičemo kako bismo spriječili kolebljivost i pojavu negativnih oblika ponašanja. Metoda sprečavanja se primjenjuje u cilju sprečavanja neadekvatnog ponašanja ili korigovanja nemoralnog ponašanja, kroz kazne, zahtjeve ili zabrane. Ova metoda najčešće izaziva negativna osjećanja jer izaziva osjećaj sramote kod vaspitanika te je potrebno oprezno koristiti.

Kod postavljanja zahtjeva djetetu, važno je da razumije da to nije samo pravilo pojedinca, nego zahtjev koji se odnosi na društvene standarde.

“Porodica na dva načina usmjerava razvoj darovitosti svoje djece: jedan, ili oba roditelja, poklanjaju mnogo vremena i trude se da podstiču i usmjeravaju dijete, ili se roditelji žrtvuju pa i lišavaju mnogo čega kako bi dijete dobilo najviše pomoći najboljih instruktora, trenera i stručnjaka” (Đorđević, 2012, str. 277). Neophodno je djetetu pružiti cjelovit razvoj ličnosti jer samo tako možemo formirati pojedinca koji ima izgrađeno kritičko mišljenje, moralne vrijednosti i sistem raspoznavanja dobrog i lošeg. Ciljevi moralnog vaspitanja najčešće proizilaze iz vrijednosti koje propagira određeno društvo. Upravo iz tog razloga se u zavisnosti od kulture i razlikuje sistem vrijednosti. Djeca treba da usvoje standarde, norme i načela na osnovu kojih grade vlastite mehanizme procjene određenog ponašanja ili situacije. U ranom uzrastu djeca donose odluke na osnovu straha od posjedice i kazne dok se u kasnijim godinama oslanjaju na izgrađene sisteme vrijednosti i procjene na osnovu lične savjesti. Izgradnja moralnih vrijednosti nije samo pitanje konkretnog pojedinca, nego i dobiti kompletne zajednice i kreiranje budućeg društva čiji će članovi biti visokog moralnog nivoa. Djeci je potrebno predstavljati i različite moralne dileme i situacije u kojima treba da procjenjuju ispravnost nečijih odluka. Na osnovu takvih zadataka, djeca vremenom uče kako da procjenjuju okolnosti iz ugla drugih ljudi ali i kako da donose ispravne moralne odluke.

Zaključak

Iako je pitanje moralnog razvoja djeteta izuzetno kompleksan zadatak, kroz različite teorijske analize, moguće je doprinijeti njegovom napretku kao i izvođenju određenih pravilnosti u cilju daljeg unapređenja porodičnog vaspitanja. Dosadašnje teorije daju određen okvir pri tumačenju moralnosti djeteta, ali veći dio ovog fenomena još uvijek ostaje neistražen. Dovodeći u vezu porodično vaspitanje sa moralnim razvojem pojedinca, objašnjena je važnost porodice i njen uticaj na moralnu komponentu ličnosti. Pored navedenih ideja i smjernica za moralno vaspitanje pojedinca, otvorena su i neka nova pitanja za buduće analize moralnog razvoja djece. Kroz pomenute metode i sredstva porodičnog vaspitanja, analiziran je i način na koji je moguće moralno vaspitavati dijete. Bez obzira na sve dosadašnje analize razvoja moralnosti djece, stalne društvene promjene i promjene sistema vrijednosti iziskuju konstantna istraživanja ovog vaspitnog segmenta.

Literatura

- Berk, L. E. (2008). *Psihologija cjeloživotnog obrazovanja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Draškić, M. (1988). *Vanbračna zajednica*. Beograd: Naučna knjiga.
- Đorđević, J. (2012). Talentovani učenici: vrednosti i moralno vaspitanje. *Srpska akademija obrazovanja*. 276-290.
- Garz, D. (2009). *Lawrence Kohlberg—an introduction*. Barbara Budrich. <<https://doi.org/10.1080/03057240.2011.619338>>. Pristupljeno 14.svibnja, 2021.
- Makarenko, A. S. (1956). *Knjiga za roditelje*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Narančić, M. (2017). Moralni razvoj i moralno vaspitanje kao aspekt celovitog razvoj ličnosti u odbrani zemlje. *Vojno delo*,6, str. 248-261.
- Piaget, J. i Inhelder, B. (1996). *Intelektualni razvoj deteta : izabrani radovi*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Raboteg Šarić, Z. (1995). *Psihologija altruizma*. Zagreb: Alinea.
- Stipić, I. (2021). *Uloga Kolbergove teorije moralnog razvoja u kontekstu odgoja za vrijednosti*. Split: Filozofski fakultet.
- Spahić, D. (2015). *Odgoj djece u okviru porodičnih specifičnosti*. Brčko: Evropski Univerzitet.
- Vasta, R., Heith, M. i Miller, S.A. (1998). *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Vasta, R., Haith, M.M. i Miller, S.A. (1998). *Dječja psihologija: moderna znanost*. Naklada Slap.

THE ROLE OF FAMILY EDUCATION IN THE MORAL DEVELOPMENT OF CHILDREN

Abstract: *The paper deals with the analysis of previous theories of morality, as well as the influence of family upbringing on the development of the moral component of personality. The system of values that currently dominates in society leads to an increasing need for the analysis of previous research and the study of the quality of family upbringing. Kohlberg and Piaget's theory of morality are the focus of the analysis, as they represent the basis for the interpretation of children's moral development. Given that the family plays a key role in the progress of the individual, the paper analyzes at all aspects of family education and its impact on child development. From an early age, society imposes certain norms, standards and rules of behavior, and parental competencies are crucial for raising children for life in modern society. Family is a key factor in the formation of a child's personality, his emotional development and socialization. Despite all the challenges, the family needs to find a way to fit into social changes while maintaining their own value systems.*

Key words: *family upbringing, morality, theories of moral development*